

## STRESZCZENIE

Rozprawa doktorska *Cerkiew prawosławna na Łemkowszczyźnie po 1918 roku. Studium historyczno-kanoniczne* przedstawia skomplikowane dzieje religijne społeczności łemkowskiej w ciągu ostatniego stulecia w obecnych granicach państwa polskiego. Społeczność ta doświadczyła wyjątkowych losów związanych ze zmianami politycznymi, społecznymi, religijnymi i kulturowymi. Szczególne silne okazały się procesy germanizacyjne, polonizacyjne i madziarskie. W rezultacie Łemkowie, traktowani w ciągu ostatniego wieku jako obywatele drugiej kategorii, musieli się zmierzyć z falami prześladowań, wywózek i represji. Taka sytuacja odbiła się na stanie Cerkwi prawosławnej, która była dla Łemków ich rodziną i własną, podtrzymującą ich tożsamość kulturową.

Dzieje Cerkwi prawosławnej na Łemkowszczyźnie były tematem licznych opracowań, ale wiele elementów z jej najnowszej historii zostało pominiętych: np. powrót Łemków z unii do prawosławia czy sprawa „schizmy tylawskiej”. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku i na początku tego stulecia pojawiły się opracowania, w których analizowana była polityka Austrii, Węgier i Polski wobec Łemków. Zasadnicze zmiany nastąpiły w momencie ukazania się opracowań Jarosława Moklaka, ks. dr. Romana Dubeca, dr hab. Anny Krochmal, dr. hab. Stefana Dudry i prof. Antoniego Mironowicza. W rozprawie więc zaprezentowane zostały dzieje Cerkwi prawosławnej na Łemkowszczyźnie po 1918 roku we wszystkich aspektach i uwarunkowaniach jej funkcjonowania. Na podstawie zaprezentowanych wydarzeń i faktów historycznych udało się ukazać bezpośrednie związki łemkowskiego życia kulturowego i wyznaniowego z Cerkwią prawosławną oraz jej stałą obcość w kształtowaniu ich tożsamości etniczno-narodowej. Wyrazem tych związków stały się ruchy rusofilskie, które doprowadziły Łemków do powrotu z unii do prawosławia. Dużą rolę w tym procesie odegrało Towarzystwo im. Michała Kaczkowskiego i św. Maksym Sandowicz a także represyjna polityka wyznaniowa władz austro-węgierskich. Wzmocnieniu tożsamości wyznaniowej i narodowej Łemków nie przeszkodziła nawet działalność Apostolskiej Administratury Łemkowszczyzny i aktywność duchownych unickich narodowości ukraińskiej. Wielkim ciosem dla społeczności Łemkowskiej okazały się skutki akcji „Wisła” z 1947 roku, które doprowadziły do niemal całkowitego wynarodowienie Łemków poprzez deportacje i przesiedlenia. Odrodzenie życia religijnego Łemków nastąpiło wraz z powołaniem w 1983 r. biskupstwa przemysko-nowosądeckiego i odbudową struktur parafialnych.

Praca składa się ze wstęp, pięciu podstawowych rozdziałów, zakończenia, bibliografii (wykazu źródeł i literatury) oraz aneksów (dokumentów, ilustracji).

Rozdział pierwszy zatytułowany *Powrót Łemków do prawosławia na przełomie XIX i XX wieku* ma charakter wprowadzający. Ważną częścią tego rozdziału jest ukazanie takich zagadnień, jak: tendencje rusofilskie i pansłowiańskie w społeczności Łemkowskiej na przełomie XIX i XX wieku; Towarzystwo im. Michała Kaczkowskiego; działalność św. Maksyma Sandowicza; obóz w Talerhofie.

W rozdziale drugim, *Cerkiew prawosławna na Łemkowszczyźnie w okresie międzywojennym*, zostały zawarte następujące zagadnienia: przyczyny powrotu Łemków do prawosławia w latach 1918-1939; życie religijne Łemków w okresie międzywojennym. Omówiona została, również działalność Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny.

W rozdziale trzecim, *Łemkowszczyzna w latach II wojny światowej – aspekty wyznaniowe*, została scharakteryzowana sytuacja Łemków i Cerkwi prawosławnej w latach 1939-1945. Rozdział czwarty, zatytułowany *Akcja „Wisła” i jej konsekwencje dla życia religijnego Łemków*, ukazuje skutki tego wydarzenia dla społeczności łemkowskiej i jej życia religijnego. Rozdział piąty, *Cerkiew prawosławna na Łemkowszczyźnie w latach 1948-2018*, poświęcony został najnowszym dziejom wspólnoty prawosławnej w południowo-wschodniej części naszego państwa.

Rozprawę można było zrealizować dzięki wykorzystaniu szerokiej bazy źródłowej (w tym źródła rękopiśmienne, drukowane, relacje, pamiętniki, wspomnienia). Źródła te znajdują się w archiwach państwowych (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Krakowie, Przemyślu i Lwowie) i cerkiewnych (Prawosławne Archiwum Metropolitarne w Warszawie i Diecezjalne Archiwum Prawosławne w Gorlicach). Równie cenne okazały się zbiory dokumentów przechowywanych w archiwach prywatnych i osób duchownych. W rezultacie wykorzystanych źródeł i bogatej literatury został zaprezentowany pełen obraz dziejów Cerkwi prawosławnej wśród społeczności łemkowskiej po 1918 roku uwzględniający następujące zagadnienia: tendencje rusofilskie i pansłowiańskie na przełomie XIX i XX wieku; działalność św. Maksyma Sandowicza i Towarzystwa im. Michała Kaczkowskiego; przyczyny powrotu Łemków do prawosławia w latach 1918-1939; życie religijne Łemków w okresie międzywojennym; sytuacja Łemków i Cerkwi prawosławnej w latach 1939-1945; skutki akcji „Wisła” na życie religijne społeczności łemkowskiej; najnowsze dzieje wspólnoty prawosławnej na Łemkowszczyźnie, zwłaszcza po 1989 roku. W zakończeniu podjęta została próba określenia roli Cerkwi prawosławnej w życiu społeczności łemkowskiej od 1918 roku do 2018.

*ks. archiw. mgr Sylwester /Bogdan Motiejuk/*

## SUMMARY

The doctoral dissertation “The Orthodox Church in the Lemko region after 1918. A historical and canonical study” presents the complicated religious history of the Lemko community during the last century within the present borders of the Polish state. This community has experienced unique fate related to political, social, religious and cultural changes. Germanization, polonization and magyaryzation processes were particularly strong. As a result, Lemkos, treated during the last century as second-class citizens, had to face waves of persecution, deportations and repression. This situation affected the condition of the Orthodox Church, which was for the Lemkos their native and their own belief, maintaining their cultural identity.

The history of the Orthodox Church in the Lemko region has been the subject of numerous studies, but many elements from its recent history have been omitted: for example the return of the Lemkos from the Brest Union to Orthodoxy or the case of the “Tylawa schism”. In the nineties of the twentieth century and at the beginning of present century, studies appeared in which the policy of Austria, Hungary and Poland towards Lemkos was analyzed. Fundamental changes occurred with the publications of Jarosław Moklak, Fr. ThD Roman Dubec, Prof. Anna Krochmal, Prof. Stefan Dudra and Prof. Antoni Mironowicz.

The dissertation presents the history of the Orthodox Church in the Lemko region after 1918 in all aspects and conditions of its functioning. Based on the presented events and historical facts, it was possible to show the direct links of the Lemko cultural and religious life with the Orthodox Church and its constant strangeness in shaping their ethnic and national identity. The expression of these unions became the Russophile movements, which led the Lemkos to return from the Brest Union to Orthodoxy. The important role in this process was played by Michał Kaczkowski Society and St. Maksym Sandowicz as well as the repressive religious policy of the Austro-Hungarian authorities. Strengthening the religious and national identity of the Lemkos was not prevented even by the activity of the Apostolic Administration of the Lemko region and the activity of Uniate Ukrainian clergy. A great blow to the Lemko community turned out to be the effects of the Operation Vistula of 1947, which led to the almost complete denationalization of the Lemkos through deportations and resettlements. The revival of the Lemkos religious life came with the establishment of the Przemyśl and Nowy Sącz Diocese in 1983 and the rebuilding of parish structures.

The dissertation consists of an introduction, five basic chapters, a conclusion, a bibliography (list of sources and literature) and annexes (documents, illustrations).

The first chapter entitled "Return of Lemkos to Orthodoxy at the turn of the 19th and 20th centuries" plays the role of introduction. An important part of this chapter is to show issues such as Rusophilian and Pan-Slavic tendencies in the Lemko community at the turn of the 19th and 20th centuries; Michał Kaczkowski Society; St. Maksym Sandowicz; concentration camp in Thalerhof.

Into the second chapter, "The Orthodox Church in the Lemkos in the interwar period", the following issues were included: reasons for the Lemkos' return to Orthodoxy in 1918-1939; Lemkos religious life in the interwar period. The activity of the Apostolic Administration of the Lemko region was also discussed.

In the third chapter, "Lemkos during World War II – religious aspects", the situation of Lemkos and the Orthodox Church in 1939-1945 was characterized.

The fourth chapter, entitled "The Operation Vistula and its consequences for the religious life of the Lemkos", shows the effects of this event on the Lemko community and its religious life.

Chapter five, "The Orthodox Church in the Lemko region in 1948-2018", is devoted to the recent history of the Orthodox community in the south-eastern part of our state.

The dissertation could be accomplished through the use of a broad source database (including manuscripts, printed sources, accounts, diaries, memories). These sources are placed in the state archives (Archives of New Records in Warsaw, State Archives in Krakow, Przemyśl and Lviv) and Church archives (Orthodox Metropolitan Archives in Warsaw and the Diocesan Orthodox Archives in Gorlice). Equally valuable were the collections of documents stored in private and clerical archives. As a result of the sources used and rich literature, a full picture of the history of the Orthodox Church was presented among the Lemko community after 1918, taking into account the following issues: Rusophilian and Pan-Slavic tendencies at the turn of the 19th and 20th centuries; St. Maksym Sandowicz and the Michał Kaczkowski Society; reasons for the Lemkos return to Orthodoxy in 1918-1939; Lemkos religious life in the interwar period; situation of Lemkos and the Orthodox Church in 1939-1945; effects of the Operation Vistula campaign on the religious life of the Lemkos community; the latest history of the Orthodox community in the Lemko region, especially after 1989. Finally, an attempt was made to determine the role of the Orthodox Church in the life of the Lemko community from 1918 to 2018.

*ks. archiw. mgr Serhiusej Bogdan Matwiejuk*